

EASTERN REVIEW 2023, VOL. 12(2)

Stanisław Kosmyńska

 <https://orcid.org/0000-0003-4131-4762>

Uniwersytet Łódzki

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych

e-mail: skosmynska@uni.lodz.pl

Dżihadyzm w Tadżykistanie i Uzbekistanie w kontekście oddziaływania tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán

Streszczenie. Azja Środkowa, w tym także dawne republiki radzieckie, jest obszarem działalności nurtów dżihadystycznych, co wpływa destabilizująco na sytuację w regionie i potęguje zagrożenia ze strony ekstremizmu. Egzemplifikację tych mechanizmów stanowi widoczna w ostatnich latach aktywność tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán, organizacji odpowiedzialnej za liczne przejawy działań terrorystycznych i werbunkowych. Przykładem tych zagrożeń był zamach przeprowadzony na obrzeżach Moskwy w marcu 2024 r. Artykuł ukazuje zarys rozwoju radykalnego islamu w regionie, co ilustrują kazusy Tadżykistanu i Uzbekistanu. W państwach tych od dawna uwidaczniają się ugrupowania integrystyczne, co związane jest ze wskazanymi w analizie uwarunkowaniami politycznymi i społecznymi. Artykuł przedstawia głównych protagonistów tego nurtu w kontekście oddziaływania tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán. Wskazuje na mechanizmy rozwoju dżihadyzmu z perspektywy konwergencji ugrupowań wywrotowych i terrorystycznych, dysfunkcyjności państwa oraz katalizatorów procesu radykalizacji. Analiza opiera się na integracji analizy historycznej i metody przyczynowo-skutkowej oraz odwołuje się do teorii Marca Sagemana ujmującej dżihadyzm jako swoisty ruch społeczny bazujący na interakcyjnej sieci powiązań.

Słowa kluczowe: Tadżykistan, Uzbekistan, Państwo Islamskie Prowincji Chorasán, dżihadyzm, radykalizacja

Jihadi Terrorism in Tajikistan and Uzbekistan in the Context of the Activity of the Islamic State Khorasan Province

Abstract. Central Asia, especially former Soviet republics, is one of the area of the activity of jihadi terrorism. In the future, it can be one of the more important factors of the destabilisation of the region. For more than two decades, this extremism has been creating serious threat for international security. It is exemplified by the Islamic State of Khorasan Province and by the act of violence that occurred in Moscow in March 2024. This article deals with the problem of violent radicalisation and radical islam in Tajikistan and Uzbekistan. It focuses on the conditions of these mechanisms in the region, referring to the convergence of subversive and terrorist movements. The paper also mentions some strategies introduced during recent years in response to the jihadi activity. The methodological analysis is based on the integration of historical and cause-and-effect method, and refers to the Marc Sageman's theory of the jihadist network, which is more appropriate in the context understanding how they appear and operate.

Keywords: Tajikistan, Uzbekistan, Islamic State Khorasan Province, jihadi terrorism, radicalisation

Wstęp

Za przeprowadzony w marcu 2024 r. zamach w sali koncertowej na obrzeżach Moskwy, który pochłonął ponad sto czterdzieści ofiar, odpowiedzialność wzięło tzw. Państwo Islamskie Prowincji Chorasán [*Islamic State Khorasan Province* – ISKP, ISIS-K], prowadzące walkę m.in. w rządzonym przez talibów Afganistanie. Wykonawcami ataku w stolicy Rosji byli obywatele Tadżykistanu, którzy – skuszeni profitami finansowymi – zdecydowali się zrealizować ten akt przemocy. Zamach zwrócił uwagę na stale obecne, ewoluujące zagrożenia dla bezpieczeństwa, wynikające z funkcjonowania ruchu dżihadystycznego w różnych częściach świata, w tym również na terenie Azji Centralnej. W ostatnich latach, a zwłaszcza w 2023 r., uwidoczniła się intensyfikacja poczynań ISKP, obejmująca m.in. rozbudowę narzędzi dyskursywnych, podporządkowanych staraniom rekrutacyjnym na obszarach byłych radzieckich republik środkowoazjatyckich.

Celem pracy jest ukazanie oddziaływania ruchu dżihadystycznego, a szczególnie tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán na byłe republiki radzieckie – Tadżykistan i Uzbekistan – a zarazem przybliżenie zagrożeń dla bezpieczeństwa wynikających z aktywności siatek terrorystycznych. Należy podkreślić, że nurty radykalnego islamu są obecne w Azji Środkowej od dawna i znajdują tam

szeroką reprezentację. Całościowe ich ujęcie przekracza jednak ramy niniejszej analizy, wobec tego koncentruje się ona na casusach dwóch państw, których znaczenie z perspektywy omawianych tu zagadnień jest współcześnie istotne; razem stanowią one egzemplifikację wielu tendencji, obrazujących ewolucję zagrożeń kreowanych przez ten rodzaj ekstremizmu w regionie i na świecie. Głównym założeniem niniejszego opracowania jest stwierdzenie, że ISKP, będąc kolejną inkarnacją dżihadyzmu, odzwierciedla mechanizmy znane z innych obszarów aktywności ugrupowań o takim profilu, wpływające na krystalizację tego nurtu. Wyznaczają je dysfunkcyjność państwa, konwergencja działalności terrorystycznej i przestępczej, uwarunkowania społeczno-ekonomiczne procesu radykalizacji, które sprawiają, że „walczący islam” nadal stwarza wyzwania w kwestii bezpieczeństwa i jest w stanie podejmować akcje zbrojne o różnej skali.

W niniejszym opracowaniu przyjmuje się, że dżihadyzm jest swoistym ruchem społecznym o zasięgu międzynarodowym, spajającym ideologię o charakterze radykalnie salafickim i wywrotowym z praktyką działań terrorystycznych, w czym ważne znaczenie ma struktura sieciowa powiązań o charakterze bezpośrednim i wirtualnym, która odgrywa istotną rolę w kluczowym w tym kontekście procesie radykalizacji. Zjawisko to jest ujmowane z takiej perspektywy przez licznych badaczy zagranicznych i polskich (Hegghammer, 2009; Kosmynka, 2023; Machnikowski, 2009; Sageman, 2008; Vidino, 2006; Wejksznier, 2010).

Interdyscyplinarność metod jest często wskazywana jako podejście charakteryzujące metodologię badań nad terroryzmem (Bolechów, 2012: 24, 33). Podejście to sytuuje się w obrębie tak często pojawiającego się w opracowaniach pluralizmu metodologicznego w zakresie nauk o polityce. Obok analizy materiałów źródłowych w ukazaniu mechanizmów krystalizacji siatek dżihadystycznych w regionie Azji Środkowej – Tadżykistanie i Uzbekistanie – pomocna jest integracja analizy historycznej oraz metody przyczynowo-skutkowej w sensie diagnozy zaistnienia czynników sprzyjających aktywizacji nurtów integrystycznych oraz porównania tych mechanizmów we wskazanych państwach. Ujęcie to dotyczy w tym kontekście również analizy współczesnej roli regionu dla ruchu globalnego dżihadu – w tym przypadku ISKP. Należy dodać, że w badaniu procesu przeobrażeń współczesnego terroryzmu, inspirowanego radykalnym salafizmem, ważne miejsce zajmuje wpisująca się w wymiar ruchów społecznych teoria sieci, która nawiązuje do prac Marca Sagemana. Autor ten postrzega komórki dżihadystyczne zarówno jako swoisty ruch społeczny, złożony z licznych nieformalnych sieci inspirujących do terroryzmu, jak i formę organizacji (Sageman, 2008: 29–31). Obejmuje ona kontakty w ramach grup znajomych i przyjaciół [*bunch of guys*], w których dokonuje się swoista socjalizacja do przyswajania postaw ekstremistycznych. Koncepcja ta pomaga zrozumieć złożone trajektorie radykalizacji; te z kolei implikują określony charakter środków zapobiegawczych, po które sięgać muszą na poziomie decyzyjnym oraz wykonawczym władze – odpowiednie organy i służby państw, zarówno krajowe, jak i międzynarodowe.

Problematyka rozwoju ruchów radykalnego islamu w Azji Środkowej jest szeroko analizowana przez uczonych polskich i zagranicznych. Wielopłaszczyznowe studium sytuacji wewnętrznej państw byłych republik radzieckich w kontekście krystalizacji ruchów integrystycznych zawiera publikacja Józefa Langa. Zagadnienia te przybliżają także publikacje Mirosława Jaremba, Stanisława Zapaśnika, Emmanuela Karagiannisa, Damona Mehla, Nartsiss Shukuraliejev. Zagrożenia kreowane przez tzw. Państwo Islamskie Prowincji Chorasán i inne organizacje terrorystyczne są z kolei przedmiotem analiz prowadzonych m.in. przez Catrinę Doxsee, Jareda Thompsona, Grace Hwang, Jasona Wahlanga, Thomasa F. Lyncha III, Michaela Bouffarda, Kelseya Kinga, Grahama Vickowskiego. Edwarda Lemona. Amirę Jadoon, Andrew Minesa oraz Andula Sayeda.

Implikacje działalności tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán w Azji Środkowej

Od lat 90. XX w. radykalny islam coraz wyraźniej zaznacza swoją obecność w środkowoazjatyckich byłych republikach radzieckich. Na rozwój ten miało wpływ rozprzestrzenianie się postaw fundamentalizmu religijnego w odniesieniu do proponowanych rozwiązań społecznych i politycznych, a także ukazywanie świata islamu jako „obłąconej twierdzy”, atakowanej przez „krzyżowców i żydów” oraz wszystkich innych „niewiernych”. Narracja ta stała się paliwem ruchu dżihadystycznego w kolejnych dekadach. W odniesieniu do Azji Środkowej potrzeba swoistego przebudzenia religijno-politycznego oraz walki w obronie wiary była często uzasadniana losami Afganistanu oraz Czeczenii, zmagających się w różnych okresach z inwazjami radziecką i rosyjską, jak również doświadczeniami związanymi z rodzimymi opresyjnymi reżimami, brutalnie pacyfikującymi opozycję. Na przełomie wieków i później w tej części kontynentu azjatyckiego powstawały organizacje radykalnego islamu, m.in. Hizb ut-Tahrir (Partia Wyzwolenia) (Karagiannis, 2009) czy Islamski Ruch Uzbekistanu (Islamic Movement of Uzbekistan – IMU). Niektóre z nich, np. Hizb ut-Tahrir, rozwijały działalność w wielu innych państwach, także w Europie (Kosmyńka, 2019: 129–141), i deklaratywnie odcinały się od stosowania przemocy; inne, jak wspomniany IMU, ukierunkowywały działalność na muzułmanów mieszkających w byłych republikach radzieckich. Rola tych i innych ugrupowań z perspektywy inicjowania procesów radykalizacji jest bardzo ważna (Echeverría Jesús, 2009: 2).

Aktywizacja nurtów dżihadystycznych w Azji Środkowej nasiliła się w drugiej dekadzie XXI w. Była ona wynikiem kilku zespolonych ze sobą czynników. Niewątpliwie dla ruchu globalnego dżihadu ogromne znaczenie miały rozwój i oddziaływanie tzw. Państwa Islamskiego, co najwyraźniej widać było na przykładzie inspiracji samozwańczego kalifatu w wielu częściach Afryki czy w zagrożeniach

dla Europy Zachodniej i Południowej, płynących ze strony „rodzimego terroryzmu” [*homegrown terrorism*] i komórek dżihadystów odwołujących się do idei i symboliki „świętej wojny”. Również obszary Azji Środkowej stały się forum aktywności nurtów wywrotowych o orientacji radykalnie salafickiej. Ich krystalizacji sprzyjały zazwyczaj złożone uwarunkowania endogenne, do których należy zaliczyć m.in. dysfunkcyjność państwa i konflikty wewnętrzne, czego egemplifikację stanowi obecność siatek dżihadystycznych w wielu częściach Afryki, a zwłaszcza w regionie Sahelu (Kosmyńska, 2022: 35–57).

Intensyfikacja zagrożeń o takim profilu stała się szczególnie widoczna wraz z powstaniem i oddziaływaniem tzw. Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán, struktury powstałej w połowie drugiej dekady XXI w. i kierowanej przez Hafizę Khana Saida, a od czerwca 2020 r. przez Szahab al-Muhadžira, działającej w Afganistanie, a także w Pakistanie. Celem organizacji, w której szeregach znalazło się wielu byłych talibów (Ożarowski, 2024: 29), stała się restytucja formuły kalifatu, co oznaczało konfrontację z armią afgańską, siłami międzynarodowymi, a także zwalczanie – zbyt liberalnych według jej liderów – talibów. Liczące w 2016 r. około 3–4 tys. członków ISKP (dwa lata później tylko około 600–800 osób) (Doxsee, Thompson, Hwang, 2021) skoncentrowało się na działaniach terrorystycznych na obszarze Afganistanu i Pakistanu. Ugrupowanie postuluje stworzenie rozległego państwa muzułmańskiego, obejmującego części Afganistanu, Pakistanu, Tadżykistanu, Uzbekistanu, Turkmenistanu oraz Iranu na drodze walki zbrojnej. Tak np. w latach 2017–2018 ISKP było odpowiedzialne za przeprowadzenie 84 ataków na obiekty cywilne w Afganistanie oraz 11 w Pakistanie, w wyniku których śmierć poniosło ponad 1100 osób (Doxsee, Thompson, Hwang, 2021). W kolejnych latach zaznaczają się przejawy dywersyfikacji działań operacyjnych komórek powiązanych z ISKP, o czym mowa dalej. W ostatnim czasie organizacja rozwinęła również wzmoczoną aktywność skierowaną ku byłym republikom radzieckim, m.in. Tadżykistanowi i Uzbekistanowi, prowadząc tam akcje prozelickie i werbunkowe. Zaangażowała się także w bezpośrednie ataki terrorystyczne przeciwko tym państwom, co znalazło wyraz m.in. w incydentach zbrojnych, do których doszło wiosną 2022 r. (Mills, 2022). Miały one zarazem wywołać efekt propagandowy i skłonić sympatyków dżihadyzmu do akcesu do tej organizacji.

Prowadzona przez USA i sojuszników globalna wojna z terroryzmem objęła również, w reakcji na ewoluujące zagrożenia, konfrontację z tzw. Państwem Islamskim Prowincji Chorasán. Jej wyrazem była likwidacja przywódców ugrupowania w Afganistanie: Hafizy Khana Saida (lipiec 2016), Abdula Hasiba (kwiecień 2017), Abu Sajeda (lipiec 2017), Abu Saada Orakzaiego (sierpień 2018). Eliminacja doświadczonych w prowadzeniu operacji w Afganistanie, Pakistanie i Uzbekistanie dżihadystów, a potem liderów ISKP świadczyła, z jednej strony, o efektywności działań kontrterrorystycznych, z drugiej – unaoczniała zdolność reorganizacyjną siatek ekstremistycznych, które były w stanie odtworzyć

zniszczone struktury dowodzenia i kontynuować aktywność. Wycofanie sił USA z Afganistanu latem 2021 r. nie pozostało bez wpływu na kolejny rozdział funkcjonowania tego nurtu dżihadu.

Znaczenie Tadżykistanu i Uzbekistanu dla ruchu globalnego dżihadu

a) Tadżykistan

Sytuacja polityczna i gospodarcza Tadżykistanu została mocno naznaczona eskalującymi od 1992 r. krwawymi starciami między siłami rządowymi i opozycyjnymi, które zakończyło porozumienie pokojowe zawarte w 1997 r. (Matveeva, 2009: 34–36). Nie przyniosło ono jednak stabilizacji. Zastój ekonomiczny, brak efektywnych reform, a równocześnie wysokie wskaźniki korupcji i coraz wyraźniej rysujące się tendencje autorytarne elit rządzących pogłębiały niezadowolenie społeczne i brak zaufania do sprawujących władzę. W połowie drugiej dekady XXI w. szacowano, że około 30% terytorium państwa – na którym w okresie konfliktu wewnętrznego dominowała opozycja – pozostawało poza kontrolą rządu (*Tayikistán...*, 2015). Od początku XXI w. miało tam miejsce wiele ataków terrorystycznych, czemu towarzyszyły animozje tadżycko-uzbeckie (Echeverría Jesús, 2009: 4–5). W ciągu dekady (2008–2018) zamachy przeprowadzone na obszarze byłych radzieckich republik tej części Azji pochłonęły około 140 ofiar (Lemon, 2018: 5). Warto zauważyć, że celem tych operacji byli przede wszystkim funkcjonariusze państwowi, jednostki policji i wojska, a z czasem również osoby niezwiązane z instytucjami rządowymi. W lipcu 2018 r. w Tadżykistanie, w wyniku ataku na zachodnich turystów, śmierć poniosło kilka osób; odpowiedzialność za ten akt przemocy wzięło na siebie tzw. Państwo Islamskie.

Nie kwestionując istnienia wyzwań dla bezpieczeństwa na tym tle, nie sposób zarazem nie dostrzec, że w walce z opozycją sprawujący urząd od 1994 r. prezydent Tadżykistanu Emomali Rahmon posługiwał się bardzo inkluzywnym rozumieniem pojęcia „terroryzm”, często określając nim siły kontestujące politykę władz (Omelicheva, 2011: 118). Dodajmy, że wybory prezydenckie w ciągu ostatnich dekad znacznie odbiegały od standardów demokratycznych (Dagiev, 2014: 34–38). Chociaż zagrożenia płynące ze strony ekstremizmu wciąż dają o sobie znać (uwidoczniły się zwłaszcza w ostatnich latach), to walka z terroryzmem stała się dla władz wygodnym pretekstem legitymizującym działania autorytarne, wymierzone w opozycję. Rządzący w Tadżykistanie i innych państwach regionu (Uzbekistan, Turkmenistan) w dużym stopniu opierali się na rozbudowie resortów siłowych, czemu towarzyszyły niewydolność instytucji państwowych, osiągająca wysokie wskaźniki korupcja oraz brak reform (Shukuralieva, 2018: 39–40). W pierwszych dekadach XXI w. zarysowuje się w tym

kontekście wyraźne upolitycznienie działań realizowanych w zakresie bezpieczeństwa i przeciwstawiania się ekstremizmowi (Lemon, 2018: 5). W ramach tej strategii w 2015 r. zakazano działalności Partii Przebudzenia Islamskiego Tadżykistanu (IRPT), a także rozbudowano narzędzia dyskursywne skierowane przeciwko muzułmańskiemu radykalizmowi. Dodajmy, że podobną strategię stosowały zresztą również władze Uzbekistanu czy Kirgistanu.

W 2015 r. miały miejsce liczne aresztowania przedstawicieli opozycji; w marcu został zamordowany jej lider przebywający w Turcji. Wydarzenia te wpłynęły na radykalizację części zwolenników środowisk opozycyjnie nastawionych wobec rządu, nie tylko zresztą o profilu integrystycznym, lecz także przedstawicieli nurtów umiarkowanych. Należy zarazem pamiętać, że usytuowanie państw tej części Azji (bliskość Afganistanu) odegrało ważną rolę z perspektywy ich znaczenia w międzynarodowej wojnie z terroryzmem. Między innymi w Uzbekistanie i Tadżykistanie USA, Niemcy i Francja

(...) otrzymały zgodę na korzystanie z przestrzeni powietrznej i rozmieszczenie swoich kontyngentów wojskowych służących do wsparcia działań w Afganistanie. Stąd też kraje Zachodu nie tylko zawiesiły krytykę oszustw wyborczych, ograniczania praw i wolności obywatelskich czy tłumienia opozycji. Podejmowały one także kroki, które sprzyjały wzmocnieniu lokalnych reżimów autorytarnych (Shukuralieva, 2018: 41).

Uzasadnieniem prowadzenia takiej polityki była istotna rola regionu, szczególnie Uzbekistanu, dla wojny z terroryzmem i sytuacji w Afganistanie, na co u schyłku pierwszej dekady XXI w. zwracały uwagę analizy (Echeverría Jesús, 2009: 4).

Rozwój tzw. Państwa Islamskiego w kolejnej dekadzie okazał się jednocześnie ważnym bodźcem aktywizującym sympatyków idei kalifatu, choć radykalizm religijno-polityczny ma, jak wspomniano, dłuższe tradycje w regionie. Leżąca na terenie Uzbekistanu, Tadżykistanu i Kirgistanu Kotlina Fergańska stanowi od lat 90. XX w. ośrodek fundamentalizmu religijnego w Azji Środkowej, w dużym stopniu o profilu wahhabistycznym (Raufer, 2011: 185). Ideologia ISIS stała się natomiast silnym impulsem reaktywującym dżihadyzm po znacznym osłabieniu Al-Kaidy i jej francyz. Szacuje się, że w okresie rozwoju samozwańczego kalifatu trafiło tam około 1700 bojowników (tzw. *foreign fighters*) z obszaru Azji Środkowej (Wahlang, 2023). Ocenia się, że w 2015 r. na terenie Syrii walczyło od 500 do 1000 Uzbeków (Lynch III i in., 2016: 16). Część z nich udawała się na obszary kontrolowane przez tzw. Państwo Islamskie z terenu Kirgistanu, a także Rosji, dokąd od lat trafia znaczna liczba imigrantów zarobkowych z dawnych radzieckich republik. Przypadki te ilustrują losy Tadżyków – Rizwona Achamdowa i Farruka Szarifowa, którzy po pobycie w szeregach ISIS skorzystali z amnestii, a następnie w środkach masowego przekazu przestrzegali przed akcesem do tej organizacji (Lynch III i in., 2016: 14).

Po upadku samozwańczego kalifatu w Iraku i Syrii przetrwało bądź powstało wiele filii organizacji (co egzemplifikuje tzw. Państwo Islamskie Prowincji Chorasana), których szeregi zasilili m.in. byli jej bojownicy oraz nowi rekruci. Liczne analizy zwracają uwagę na zagrożenia wynikające właśnie z działalności werbunkowej tej i innych organizacji ekstremistycznych w państwach Azji Środkowej, a szczególnie na terenie byłych republik radzieckich. Oddziaływanie propagandowe dżihadystów zazwyczaj ukierunkowane jest, jak wiadomo, szczególnie na osoby młode, w wieku 20–30 lat, doświadczające ekskluzji społecznej i frustracji z powodu sytuacji w państwie. To one w szczególnym stopniu są od dawna adresatami zabiegów rekrutacyjnych realizowanych w ramach kontaktów bezpośrednich i za pośrednictwem przestrzeni wirtualnej przez „apostołów świętej wojny”. Osoby te są nierzadko podatne na proces radykalizacji. Mechanizm ten można zaobserwować m.in. w ciągu ostatnich lat w Tadżykistanie, do czego przyczyniają się sygnalizowane tu uwarunkowania społeczno-ekonomiczne (*Strengthening...*, 2020: XIV). Niebagatelną rolę odgrywa także obietnica gratyfikacji finansowej za zrealizowane akcje, co stanowiło prawdopodobnie istotny motyw zamachowców z Moskwy.

W ostatnich latach widać rosnącą obecność materiałów o różnym charakterze (zarówno tekstowych, jak i wizualnych), zamieszczanych w przestrzeni wirtualnej, m.in. w mediach społecznościowych, w językach tadżyckim i uzbeckim. Służą one radykalizacji i pozyskiwaniu nowych ochotników do szeregów ISKP. Przykładem tego rodzaju propagandy są nastawione na przyciąganie obywateli Uzbekistanu platformy: Xuroson Ovozi i Al-Azaim Uzbek (Jadoon, Mines, Sayed, 2023: 9). Co ważne, ISKP prowadzi dyskurs dżihadystyczny w lokalnych językach – uzbeckim, tadżyckim, kirgiskim, zwiększając tym samym spektrum oddziaływania na potencjalnych sympatyków. W materiałach tych władze Tadżykistanu i Uzbekistanu są przedstawiane jako apostatyczne reżimy, prześladowające muzułmanów i sprzymierzone z zagranicznymi wrogami islamu: Rosją i Zachodem. Ważną rolę w tym przekazie odgrywają wypowiedzi osób tej narodowości, które związały się z dżihadystami, jak tadżyccy więźniowie uwolnieni z więzienia w Dżalalabadzie w 2020 r. wyniku ataku bojówki ISKP (Wahlang, 2023).

Oczywiście uzasadnienie problemu akcesu do grup terrorystycznych i wywrotowych czynnikami natury ekonomicznej byłoby znacznym uproszczeniem. Warto podkreślić, że nie tylko jednostki zajmujące dolne szczeble drabiny stratyfikacji społecznej bywają podatne na bezpośrednią lub wirtualną narrację salaficką. Zdarza się, że ulegają jej także osoby należące do wyższych warstw lub środowisk wywodzących się z kręgów wojskowych. Najbardziej wymownym przejawem rozprzestrzeniania się idei dżihadystycznych był akces lidera jednostek specjalnych płk. Chalimowa do ISIS. Po przedostaniu się na terytoria kontrolowane przez tzw. Państwo Islamskie zamieszczał w przestrzeni wirtualnej, na YouTube, groźby pod adresem władz. Ilustruje to jedna z jego licznych wypowiedzi: „Posłuchajcie uważnie, psy, Prezydencie i ministrowie. Gdybyście wiedzieli, ilu chłopców, naszych braci, jest tutaj, którzy czekają, aby powrócić do Tadżykistanu i ustanowić prawo

szariatu. Idziemy po was z Bożą pomocą, idziemy was zabić. Posłuchajcie, amerykańskie psy, byłem w Ameryce wiele razy i widziałem, jak ćwiczyliście żołnierzy do zabijania muzułmanów. Z Bożą pomocą przyjdziemy do waszych miast i domów i was pozabijamy” (*Tayikistán...*, 2015; tłum. własne).

Zarówno ta, jak i inne wypowiedzi odzwierciedlają wątki typowe dla narracji prowadzonej przez dżihadystów; we frazeologii tej wrogiem są nie tylko „krzyżowcy i żydzi”, lecz także – w takim ujęciu – apostatyczne reżimy państw zamieszkiwanych przez muzułmanów. Terenem wzmożonej aktywności środowisk integrystycznych stały się szczególnie obszary położone w pobliżu granicy z Afganistanem. Zwłaszcza od 2023 r. odnotowuje się nasilenie działań realizowanych na tym obszarze przez członków ISKP. Należy pamiętać, że do państwa tego w minionej dekadzie docierali bojownicy zagraniczni i w ramach swoistej „międzynarodówki dżihadystycznej” prowadzili akcje zbrojne przeciwko wojsku afgańskiemu (szczególnie w prowincji Badachschan). Byli to m.in. obywatele Tadżykistanu, Uzbekistanu, Czechenii i Kirgistanu. Część z nich współpracowała z siłami talibów, część z organizacjami związanymi z tzw. Państwem Islamskim. Aktywiści tego nurtu podejmowali niejednokrotnie w ciągu ostatnich lat operacje zbrojne wymierzone w szyitów, m.in. na terenie Iranu, w czym udział brali również bojownicy wywodzący się z Tadżykistanu (Burke, 2024). Tak np. w styczniu 2024 r. w zamachu zorganizowanym przez ISKP w irańskim mieście Kerman zginęło około 100 osób (Burke, 2024). Komórki tej organizacji zostały wykryte i dezaktywowane również na terenie Europy, m.in. w Niemczech, gdzie latem 2023 r. zatrzymano kilku imigrantów z Tadżykistanu, Kirgistanu i Turkmenistanu. W grudniu tego samego roku niemiecka policja zatrzymała Tadżyka i Uzbeka, podejrzewanych o planowanie zamachu w noc sylwestrową na katedrę w Kolonii. W styczniu 2024 r. komórka terrorystyczna, do której należał także obywatel Tadżykistanu, przeprowadziła atak na kościół w Stambule, powodując śmierć jednej osoby i obrażenia u innej. Wyniki śledztw wskazywały na związki ze wspomnianą organizacją.

Warto przypomnieć w tym kontekście, że wycofanie sił USA z Afganistanu i opanowanie go przez talibów, jak również upadek ISIS w Iraku i Syrii – wszystko to skłoniło wielu członków organizacji do powrotu oraz kontynuowania działalności wyrotowej na terenie własnych państw, szczególnie w rejonach trudno dostępnych, na których kontrola administracji rządowej jest szczątkowa. Tak więc mechanizmy funkcjonowania tzw. Państwa Islamskiego oraz kolejnych inkarnacji i odłamów tego tworu niezmiennie potwierdzają transnarodowy charakter dżihadyzmu, którego sieci realizują przedsięwzięcia nie tylko na obszarze Afganistanu czy Pakistanu, lecz także w wielu innych częściach świata.

Na sytuację w Tadżykistanie oraz w regionie destabilizująco wpływa również proceder obrotu substancjami psychoaktywnymi, z którego czerpią zyski lokalne i międzynarodowe sieci przestępcze, w tym także często przedstawiciele władz czy funkcjonariusze resortów siłowych. W drugiej dekadzie XXI w. było to najouboższe państwo z byłych radzieckich republik (Lynch III i in., 2016: 13–14);

wielu jego obywateli decydowało się na emigrację bądź poszukiwało zysków z czynów kryminalnych. Warto zaznaczyć, że relacja symbiotyczna, łącząca organizacje kryminalne z nurtami ekstremistycznymi, jest tu bardzo znamienna i wynika w dużym stopniu ze słabości instytucjonalnej państwa. Tak np. „siatki dżihadystyczne obejmują kontrolą wiele szlaków kontrabandy, organizują i eskortują transport substancji odurzających oraz czerpią zyski z tego procederu” (Kosmyńka, 2019: 50). Mechanizm ten ilustruje przykład Sahelu Zachodniego czy Afganistanu, z którego trafia do Europy większość wytwarzanej z opium heroiny, co od dawna stanowiło dla talibów ważne źródło pozyskiwania środków finansowych.

W reakcji na przejęcie Afganistanu przez talibów władze Tadżykistanu zintensyfikowały przedsięwzięcia antyterrorystyczne. W 2021 r. zawarto szereg porozumień ze Stanami Zjednoczonymi w celu m.in. dostarczenia wyposażenia logistycznego służącego uszczelnieniu monitoringu granicy tadżycko-afgańskiej oraz zwalczaniu terroryzmu (*Country...*, 2021). Współpraca w tym zakresie (np. szkolenie służb antyterrorystycznych czy ratyfikowana przez tadżycki parlament w grudniu 2021 r. umowa dotycząca kwestii bezpieczeństwa) rozwijana jest także z Rosją, która od lat konsekwentnie dąży do pogłębiania na omawianym terenie swoich wpływów politycznych i wojskowych. Opracowano również narodową strategię walki z terroryzmem i ekstremizmem na lata 2021–2025 oraz wprowadzono zmiany legislacyjne poszerzające spektrum instrumentów przeciwdziałania tym zagrożeniom. Odzwierciedleniem tych ostatnich były przyjęte w grudniu 2021 r. regulacje prawne, modyfikujące rozwiązania istniejące od 1999 r. w zakresie zwalczania terroryzmu. Reorganizowały one m.in. funkcjonowanie instytucji i agend powołanych do tego celu. Warto zaznaczyć, że podobne kierunki działań w ramach kontrterroryzmu zostały wprowadzone w Uzbekistanie. Ogółem, w samym tylko 2021 r. zatrzymano w Tadżykistanie około 340 osób pod zarzutem prowadzenia działalności terrorystycznej lub ekstremistycznej (*Country...*, 2021), choć do liczby tej należy podchodzić ze sceptycyzmem. Jak zaznaczono wcześniej, oskarżenia o przynależność do grup terrorystycznych od dawna stanowią dla władz tego państwa przydatny oręż do walki z przeciwnikami politycznymi. Bezpośrednio po zamachu na obrzeżach Moskwy w marcu 2024 r. do Tadżykistanu udali się rosyjscy śledczy; na terenie tego państwa zatrzymano około 10 osób powiązanych z ISKP.

b) Uzbekistan

Rozwój radykalnego islamu w Uzbekistanie jest związany z Islamskim Ruchem Uzbekistanu (IMU) oraz główną postacią tego ugrupowania – Żumabojem Chodżijewem (*alias* Dżuma Namangani). Na początku lat 90. XX w. ten był wojskowy, który służąc w armii rosyjskiej w Afganistanie zetknął się z ideami salafickimi, rozpoczął aktywność integrystyczną na terenie Uzbekistanu. W obawie przed represjami stosowanymi wobec islamistów przez administrację prezydenta

Karimowa Namangani zbiegł do Tadżykistanu, gdzie wraz z Tahirem Juldaszewem rozbudowywał organizację i zrealizował różnorakie przedsięwzięcia terrorystyczne i przestępcze w Kotlinie Fergańskiej (Jaremba, 2018: 168). Deklaracje IMU obejmowały postulaty stworzenia tam (czyli na obszarach Tadżykistanu, Uzbekistanu i Kirgistanu) państwa muzułmańskiego, zbudowanego na filarze prawa szariatu. Xavier Raufer przypomina, że organizacja ta, w której szeregach znajdowało się wielu weteranów wojny w Afganistanie, utrzymywała się i rozwijała w dużym stopniu dzięki profitom finansowym, płynącym ze wspomnianego handlu substancjami psychoaktywnymi (opium i heroina); na przełomie wieków kontrolowała około 70% prowadzonego przez Azję Środkową przemytu opium z Afganistanu (Raufer, 2011: 189). Obrazuje akcentowaną tu i widoczną na wielu obszarach konwergencję działalności ekstremistycznej z transnarodowym procederem kryminalnym.

IMU stanowi zarazem egzemplifikację ruchów wywrotowych o profilu dżihadystycznym; prowadząc narrację integrystyczną, organizacja podejmowała liczne akcje zbrojne skierowane przeciwko władzom Uzbekistanu, Tadżykistanu i Kirgistanu. Znalazła się też w orbicie oddziaływania ISKP, dążąc do destabilizacji regionu (Wahlang, 2023). W drugiej dekadzie XXI w., obok innych organizacji salafickich, takich jak Związek Islamskiego Dżihadu (Islamic Jihad Union – IJU), była stale aktywna także na terenie Afganistanu oraz Pakistanu. Utrzymywała w tym czasie kontakty z czynnymi w Waziristanie komórkami Al-Kaidy i talibami. To właśnie na terenie Afganistanu i Pakistanu (Lang, 2013: 5) IMU pozyskiwała nowych ochotników i ich szkoliła. Rozwinęła działalność w górach Batkenu, a w kolejnych latach jej członkowie zaktywizowali się w Afganistanie w ramach Al-Kaidy, deklarując podporządkowanie tzw. Państwu Islamskiemu oraz ogniskując poczynania w północnej części Waziristanu (Jaremba, 2018: 169–171). We wrześniu 2014 r. deklarację taką złożył przywódca organizacji Usman Ghazi (Mehl, 2015: 11). Warto wspomnieć, że na początku XXI w. została ona przez USA wpisana na listę organizacji terrorystycznych; w następnych latach jej znaczenie zmniejszyło się wskutek strat poniesionych w trakcie walk (Raufer, 2011: 189). Zdołała jednak przetrwać i się zreorganizować, generując wyzwania dla bezpieczeństwa w kolejnej dekadzie.

Ewolucja Islamskiego Ruchu Uzbekistanu odzwierciedla tak znamienne dla dżihadyzmu fluktuację partycypacyjną organizacji, siatek i komórek, afiliujących się do tego ruchu, ale często pod „zmiennym szyldem” – symbolizowanym przez Al-Kaidę czy tzw. Państwo Islamskie. Prowadzenie działalności na obszarze różnych państw, współpraca z filiami lub swoistymi „franczyzami” dużych organizacji stały się istotnym elementem funkcjonowania międzynarodowego ruchu dżihadystycznego. Aktywność Islamskiego Ruchu Uzbekistanu w regionie stanowi ilustrację tego trendu, tak dobrze znanego również z innych części świata.

Należy zaznaczyć, że w ostatniej dekadzie XX w. Uzbekistan stał się teatrem aktywności także i innych organizacji o profilu salafickim. Wśród nich znalazła się wspomniana wcześniej Hizb ut-Tahrir, której przedstawiciele kierowali

fundamentalistyczny przekaz szczególnie do osób młodych, borykających się z brakiem perspektyw i doświadczających wykluczenia społecznego (Karagianis, 2006: 261–280; Zapaśnik, 2014: 54–56). Bojownicy tej struktury od 1995 r. koncentrowali swe akcje głównie w Taszkencie i w Kotlinie Fergańskiej.

W pierwszej dekadzie XXI w. dżihadysty byli odpowiedzialni za szereg zamachów samobójczych w Uzbekistanie (m.in. w marcu i lipcu 2004 r.). Były one wymierzone przede wszystkim w obiekty rządowe, a także w bazy amerykańskie oraz przedstawicielstwa dyplomatyczne USA i Izraela. Dodajmy, że całokształt działań tego nurtu wpłynął na radykalizację wywodzących się z Azji Środkowej przedstawicieli środowisk imigracyjnych w różnych częściach świata. O skali rozrostu prowadzonych akcji świadczy szereg przykładów. Otóż na początku stycznia 2017 r. zamachowiec z Uzbekistanu, Abdulkadir Maszaripow, zabił 39 osób w jednym z nocnych klubów w Stambule. Wyniki śledztwa ujawniły, że terrorysta przebywał w obozach dżihadystów w Afganistanie i Pakistanie, a następnie brał udział w konflikcie w Syrii. W kwietniu 2017 r. inny Uzbek zrealizował zamach w petersburskim metrze, który pochłonął piętnaście ofiar. W tym samym miesiącu Rakhmat Akilow, obywatel Uzbekistanu, który bezskutecznie starał się o uzyskanie azylu w Szwecji, skradzioną furgonetką uśmiercił kilkoro osób w Sztokholmie. Pod koniec października 2017 r. Sajfull Sajpow wynajętą furgonetką taranował rowerzystów i spacerowiczów w Nowym Jorku, w wyniku czego śmierć poniosło osiem osób, a kilkanaście odniosło obrażenia (Clifford, 2017). We wcześniejszych latach udaremniono w USA kilka zamachów, w które zamieszani byli imigranci z Uzbekistanu (2011, 2012). Powyższe przykłady nie świadczą oczywiście o masowych konwersjach na radykalny islam wśród Uzbeków i obywateli innych państw regionu. Obrazują jednak ustawiczne ryzyko, wynikające z procesu (auto)radykalizacji podatnych na taki dyskurs jednostek, a proces ten, jak wiadomo, w skrajnych przypadkach może przekształcać się w różne formy przemocy.

W odpowiedzi na zagrożenia terrorystyczne władze uzbeckie zastosowały represje nie tylko wobec środowisk islamistycznych, lecz także uczestników antyrządowych demonstracji. W pierwszej dekadzie XXI w. miały miejsce liczne zamieszki i starcia, które pochłonęły setki ofiar, przyczyniając się do destabilizacji sytuacji w państwie, która – jak wiemy – bywa czynnikiem sprzyjającym rozwojowi ruchu dżihadystycznego. W tym właśnie kontekście w 2016 r. Anthony Blinken określił priorytety polityki USA wobec Azji Środkowej w ramach wojny z terroryzmem: umacnianie stabilnych, niezależnych i demokratycznych rządów, które będą odgrywały kluczową rolę w powstrzymywaniu ekstremizmu w regionie (Lynch III i in., 2016: 6). Konsekwencją tego typu polityki było wsparcie o charakterze militarnym, gospodarczym i rozwojowym (w tym także humanitarnym) dla państw regionu (Lynch III i in., 2016: 7). Warto jednak podkreślić, że w zakresie bezpieczeństwa i innych sfer polityki głównym partnerem dla regionu była i jest Rosja, umacniająca strefy wpływów w dawnych republikach.

Podsumowanie

Region Azji Środkowej zajmuje szczególne miejsce w kontekście walki z międzynarodowym terroryzmem oraz wyzwań dla bezpieczeństwa. Od kilku dekad obserwujemy aktywizację różnych nurtów radykalnego islamu, co najdobitniej obrazuje sytuacja w Afganistanie, Pakistanie, a także w byłych republikach radzieckich w tym regionie. Ta część Azji stanowi jeden z segmentów aktywności organizacji dżihadystycznych, które wykorzystują sygnalizowane wyżej wewnętrzne czynniki, sprzyjające rozprzestrzenianiu się idei walczącego salafizmu. Zagrożenia kreowane przez ten nurt wykraczają poza dotychczasowy wymiar lokalny i mogą eskalować – staje się to prawdopodobne, jeśli uwzględni się widoczną od dawna konwergencję przedsięwzięć wywrotowych i ekstremistycznych. Ruch ten, początkowo koncentrował się na aktywności w skali lokalnej (Afganistan, Pakistan), a z czasem stał się w szerszym stopniu generatorem zagrożeń dla bezpieczeństwa. Włączył się w nurt światowego dżihadu, budując powiązania z siatkami istniejącymi na wielu innych obszarach, w tym także w Europie (Lang, 2013: 5). Złożone uwarunkowania rozwoju ekstremizmu w Afganistanie i Pakistanie są nadal bezpośrednim katalizatorem zagrożeń dla bezpieczeństwa tego obszaru, co nie pozostaje bez wpływu na problem oddziaływania ruchów wywrotowych na państwa ościennie. Jakkolwiek w Tadżykistanie i w Uzbekistanie radykalny islam nie jest – jak do tej pory – dominującym nurtem, jednak staje się tam coraz bardziej widoczny i w przyszłości może okazać się potencjalnym sprawcą dalszej destabilizacji regionu. Niewątpliwie przyczyniają się do tego wspomniana dysfunkcyjność struktur państwowych oraz pozyskiwanie przez nurty dżihadystyczne dogodnych „przyczółków” do kontynuowania aktywności destabilizacyjnej.

Rozpad tzw. Państwa Islamskiego na obszarach Iraku i Syrii, chociaż bardzo osłabił ruch skrajnie radykalnego islamu, to nie doprowadził do wyeliminowania kreowanych przezeń zagrożeń dla bezpieczeństwa. Ilustrują to procesy zachodzące w Afryce Subsaharyjskiej oraz – w mniejszym zakresie – w Azji Środkowej, na co wskazuje funkcjonowanie Państwa Islamskiego Prowincji Chorasán. Głosząc postulat ustanowienia kalifatu na terenie tej części kontynentu azjatyckiego, ISKP intensyfikuje w ostatnich latach wysiłki zarówno werbunkowe, jak i terrorystyczne, skierowane przeciwko władzom państw regionu. To właśnie organizacja ta jest głównym, choć nie jedynym sprawcą zagrożeń dla regionu, wynikających z aktywności ruchu globalnego dżihadu. Pozostając w swoistej synergii z innymi ugrupowaniami radykalnego islamu, jak wspomniany Islamski Ruch Uzbekistanu, oddziałuje destabilizująco na sytuację w tej części Azji. Oczywiście nie jest na tyle silna, aby móc w najbliższym czasie zrealizować swój postulat ustanowienia „parapaństwa” i tym samym sprawować kontrolę nad znacznym terytorium, jak było to w przypadku rozwoju ISIS. Nie ulega jednak wątpliwości, że organizacja ta będzie kontynuowała działalność terrorystyczną i agitatorską, werbując w swe

szeregi młodych, pozbawionych perspektyw obywateli Uzbekistanu, Tadżykistanu i innych państw regionu. Frazeologia apologetów „świętej wojny” nierzadko trafia w takich przypadkach na żyzny grunt.

W odniesieniu do byłych środkowoazjatyckich republik radzieckich wysoce prawdopodobne są zatem dalsze – dwupłaszczyznowe – przejawy obecności tego nurtu. Można antycypować zarówno przygotowywanie i próby realizacji bezpośrednich aktów przemocy w regionie, jak i pozyskiwanie tam osób, które będą przysposabiane do wykonania misji poza tym obszarem. Należy również prognozować akces do ISKP pomniejszych komórek i nurtów walczącego salafizmu, które z tego rodzaju kroku będą usiłowały czerpać wymierne profity, a zarazem intensyfikować zagrożenia terrorystyczne w regionie. Stąd tak bardzo potrzebne jest opracowanie właśnie strategii antyterrorystycznej w ramach „twardych” instrumentów zwalczania komórek ekstremistycznych, ale – przede wszystkim – eliminowaniu terroryzmu powinna towarzyszyć dbałość o redukcję endogennych uwarunkowań podatności na radykalizm. Ryzyko to staje się udziałem szczególnie osób młodych, na co zwracają uwagę raporty (*Strengthening...*, 2020), odnoszące się zresztą nie tylko do sytuacji we wspomnianych państwach. Właściwe oddziaływanie „znaczących innych”, odpowiedni poziom edukacji, wyposażającej w kompetencje sprzyjające znalezieniu zatrudnienia przy jednoczesnej dbałości o wolny od ekstremizmu przekaz treści religijnych – wszystko to minimalizuje niebezpieczeństwo akcesu do grup kryminalnych, wywrotowych i terrorystycznych. Świadomość tego, jak trudne jest to przedsięwzięcie w kontekście wspomnianych wyżej przeszkód strukturalnych, politycznych i gospodarczych oraz agitacji nurtów integrystycznych, nie powinna dezawuować zasadności podejmowania starań w tym kierunku.

Bibliografia

- Bolechów, B. 2012. *Polityka antyterrorystyczna w świetle badań nad terroryzmem*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Burke, J. 2024. Islamic State ‘Recruiting from Tajikistan and Other Central Asian Countries’. *The Guardian*, March 24.
- Clifford, B. 2017. *Radicalization and the Uzbek Diaspora in the Wake of the NYC Attacks*. Program on Extremism, The George Washington University, November, <https://extremism.gwu.edu/sites/g/files/zaxdzs5746/files/CliffordRadicalizationandUzbekDiaspora.pdf> (dostęp: 7.06.2024).
- Country Reports on Terrorism*. 2021. Bureau of Counterterrorism, U.S. Department of State, https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2021/country_reports_2021_complete_master-no_maps-011323-accessible/ (dostęp: 7.06.2024).
- Dagiev, D. 2014. *Regime Transition in Central Asia: Stateness, Nationalism and Political Change in Tajikistan and Uzbekistan*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315886602>

- Doxsee, C., Thompson, J., Hwang, G. 2021. *Examining Extremism: Islamic State Khorasan Province (ISKP)*. Centre for Strategic and International Studies, September 8, <https://www.csis.org/blogs/examining-extremism/examining-extremism-islamic-state-khorasan-province-iskp> (dostęp: 7.06.2024).
- Echeverría Jesús, C. 2009. *El yihadismo salafista en Asia Central: estado en la cuestión*. Real Instituto Elcano, ARI, 6.
- Hegghammer, T. 2009. Jihadi-Salafis or Revolutionaries? On Religion and Politics in the Study of Militant Islamism. W: R. Meijer (red.), *Global Salafism: Islam's New Religious Movement*. New York: Columbia University Press.
- Jadoon, A., Mines, A., Sayed, A. 2023. The Enduring Duel: Islamic State Khorasan's Survival under Afghanistan's New Rulers. *CTC Sentinel, Combating Terrorism Center At West Point* 16(8).
- Jaremba, M. 2018. Islamski Ruch Uzbekistanu – od lokalnego ekstremizmu do Państwa Islamskiego. *Historia a Teoria* 1(7). <https://doi.org/10.14746/ht.2018.7.1.11>
- Karagiannis, E. 2006. Political Islam in Uzbekistan: Hizb Ut-Tahrir Al-Islami. *Europe-Asia Studies* 58(2).
- Karagiannis, E. 2009. *Political Islam in Central Asia: The challenge of Hizb ut-Tahrir*. London: Routledge. <https://doi.org/10.1080/096681305000481444>
- Kosmyńska, S. 2015. Rozwój radykalizmu salafickiego w Katalonii w kontekście działalności Hizb ut-Tahrir i innych organizacji. *Władza Sądzenia* 6.
- Kosmyńska, S. 2019. Związki terroryzmu dżihadystycznego z handlem narkotykami: casus Hiszpanii. *Historia i Polityka* 27(34). <https://doi.org/10.12775/HiP.2019.003>
- Kosmyńska, S. 2022. Aktywizacja nurtów dżihadystycznych w Sahelu i wysiłki na rzecz ich zwalczania. *Studia Polityczne* 50(1). <https://doi.org/10.35757/STP.2022.50.1.02>
- Kosmyńska, S. 2023. Terroryzm dżihadystyczny we Włoszech: skala problemu i odpowiedź państwa. *Przegląd Zachodni* 1–2(386).
- Lang, J. 2013. *The Radical Islam Militants of Central Asia*. Warsaw: Centre for Eastern Studies.
- Lemon, E. 2018. Taking up Terrorism in Central Asia. *Kennan Cable* 38.
- Lynch III, T.F., Bouffard, M., King, K., Vickowski, G. 2016. The Return of Foreign Fighters to Central Asia: Implications for U.S. Counterterrorism Policy. Institute for National Strategic Studies, *Strategic Perspectives* 21.
- Machnikowski, R. 2009. Dżihadyzm jako globalny zbrojny ruch społeczny. W: M.J. Malinowski, R. Ożarowski, W. Grabowski (red.), *Ewolucja terroryzmu na przełomie XX i XXI wieku*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Matveeva, A. 2009. The Perils of Emerging Statehood: Civil War and State Reconstruction in Tajikistan: An Analytical Narrative on State-Making. *Crisis States Working Papers Series* 2.
- Mehl, D.A. 2015. The Islamic Movement of Uzbekistan Opens a Door to the Islamic State. *CTC Sentinel, Combating Terrorism Center At West Point* 8(5).
- Mills, P. 2022. Islamic State-Khorasan Province Expands Attacks Beyond Afghanistan. *ISW Press*, Jun 1, <https://www.understandingwar.org/background/islamic-state-khorasan-province-expands-attacks-beyond-afghanistan> (dostęp: 10.06.2024).
- Omelicheva, M.Y. 2011. *Counterterrorism Policies in Central Asia*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203844946>

- Ożarowski, R. 2024. Afganistan od czasu przejścia władzy przez talibów w 2021 roku. *Przegląd Politologiczny* 1. <https://doi.org/10.14746/pp.2024.29.1.3>
- Raufer, X. 2011. *Atlas radykalnego islamu* (tłum. K. Pachniak). Warszawa: Dialog.
- Sageman, M. 2008. *Leaderless Jihad. Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. <https://doi.org/10.9783/9780812206784>
- Shukuralieva, N. 2018. Sekurytyzacja islamu w Azji Centralnej. *Studia Orientalne* 2(14). <https://doi.org/10.15804/so2018202>
- Strengthening Youth Resilience to Radicalization. Evidence from Tajikistan*. 2020. World Bank Group, April.
- Tayikistán: un Estado cada vez más fragil en una región quebradiza*. 2015. <https://www.crisisgroup.org/es/europe-central-asia/central-asia/tajikistan/tayikistan-un-estado-cada-vez-mas-fragil-en-una-region-quebradiza> (dostęp: 5.06.2024).
- Vidino, L. 2006. *Al Qaeda in Europe: The New Battleground of International Jihad*. New York: Prometheus Books.
- Wahlang, J. 2023. *Islamic State Khorasan and Central Asia*. Manohar Parrikar Institute for Defence Studies and Analyses, June 28.
- Wejksznier, A. 2010. *Ewolucja terroryzmu motywowanego ideologią religijną na przykładzie salafickiego ruchu globalnego džihadu*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM.
- Zapaśnik, S. 2014. *Walczący islam w Azji Centralnej. Problem społecznej genezy zjawiska*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.